

TOMMI KAKKO

John Wisdomin arkikielen filosofia

John Wisdom (1904–1993) teki pitkän uran filosofina St Andrews'n yliopistossa Skotlannissa, Cambridgessä ja Oregonin yliopistossa. Hänen työnsä metafysiikassa, logiikassa ja kielifilosofiassa ajoittuu vuosiin, jolloin brittiläinen filosofia oli toipumassa suurista muutoksista. Hän oli kiinnostunut filosofian lisäksi psykologiasta ja uskonnonfilosofiasta, mutta tällä erää keskitytään hänen myöhempään arkikielen filosofiaansa. Wisdom hoiti Cambridgessä aiemmin Wittgensteinille kuulunutta professuuria, ja vaikkei hänestä ole kirjoitettu yhtä paljon kuin monesta hänen kuuluisammasta kollegastaan, hänen vaikutuksensa kielifilosofiaan ja argumentoinnin teoriaan on ollut mittava.

Wisdom kertoo kirjassaan *Paradox and Discovery* (1965) J. Ellis McTaggartista (1866–1925) ja hänen vanhanaikaisesta tavastaan harjoittaa filosofiaa:

”Vuoden 1920 tienoilla tri. J. Ellis McTaggart luennoi edelleen Cambridgessä, ja häntä voitaneen kutsua viimeiseksi ’spekulatiivista’ filosofiaa harjoittaneeksi filosofiksi Cambridgessä tai ehkä jopa Englannissa. Vaikka hän tunsikin Russelin ja Mooren, hän pitäytyi edelleen metafysiikan filosofisten kysymysten perinteisissä muotoiluissa: ’Onko aika todellinen ilmiö?’ tai ’Onko materiaa olemassa?’ ’Filosofia on’, hän tapasi sanoa, ’todellisuuden perimmäisen luonteen tutkimusta.’”¹

McTaggartin mukaan tiede tutki systemaattisesti todellisuutta, muttei sen perimmäistä luonnetta. Runoilijat puolestaan eivät hänen mielestään tutkineet todellisuutta systemaattisesti, mutta he kyllä tutkivat todellisuuden perimmäistä luonnetta. Wisdom kertoo, ettei McTaggart koskaan selvittänyt, ketkä runoilijat näin tekivät tai kuinka, mutta hän vaikutti kaikesta huolimatta vanhanaikaiselta, koska hän muotoili kysymyksensä näin: ”Onko mieli olemassa?” tai ”Onko pahuttua olemassa?” Toisin sanoen, häntä askarruttivat asiat, jotka vaikuttivat olevan olemassa, mutta jotka saattoivat olla olematta. Arkiset kokemukset antoivat ymmärtää, että nämä olivat asioita, jotka todellakin ovat olemassa, mutta syvällisempi ajattelu saattoi johdatella metafysiikon sanomaan toisin.

Cambridgessä ja filosofiassa tapahtui Wisdomin mukaan järkyttävä muutos, kun hänen kollegansa G. E. Moore (1873–1958) kirjoitti 1918: ”Kysymys siitä,

tiedämmekö tällaisia asioita ja onko materiaalisia asioita olemassa, vaikuttavat minusta [...] kysymyksiltä, joita ei tarvitse ottaa vakavasti: niihin voi helposti ja varmasti vastata myöntävästi”². Keskustellessaan Mooren kanssa tämän viimeisinä vuosina Wisdom kertoo Mooren selvästi lähestyneen filosofisia kysymyksiä kielellisinä kysymyksinä. Heidän viimeiset keskustelunsa koskivat sitä, ovatko ihmiset väärässä, kun he sanovat, että aurinko on liikkeessä ja maapallo ei. Toisin sanoen, onko virheellistä sanoa ”Aurinko laskee” vaikka hyvin tiedämme, ettei maapallo pysy aloillaan, kun aurinko katoaa horisontin taa. Wisdom kirjoittaa:

”Moore aloitti usein työnsä tutkimalla väittämiä, joiden mukaan kaikki tietyyntyyppiset propositiot ovat epätosia, kun Moore itse uskoi, että monet sen tyyppiset propositiot olivat tosia ja niiden tiedettiin olevan tosia. Moore ei väittänyt, että filosofia oli analyysia. Tiedämme myös, että vaikka Moore joskus kyseli, merkitseekö jokin ilmaisu samaa kuin jokin toinen tai käyttäisimmekö tai emmekö käyttäisi jotain ilmaisua tietyissä tilanteissa, hän olisi kieltänyt, että hän pohti etupäässä kysymyksiä sanoista.”³

Moore vaikuttaa Wisdomin kuvailuissa filosofilta, joka oli huolestunut siitä, että kun propositioiden loogisia rakenteita analysoidaan, niistä on mahdollista keskustella ilman, että niiden totuusarvosta (tai siitä onko niitä koskaan ylipäätään aiemmin ilmaistu) kannetaan huolta. Wisdom summaa Mooren huolet: ”Kun Moore vastusti oppia siitä, että materiaaliset asiat ovat aistihavainnoista johdettuja loogisia rakennelmia, hän tunsikin, että tällainen oppi – vaikka se itse olisi puhtaasti loogista – sovellettuna niihin tilanteisiin, joissa joku todella esittää lausuman

materiaalisesta asiasta, kannustaa lausujaa ajattelemaan, että hän tekee jotain vaikka hän todellisuudessa tekee jotain aivan muuta⁴. Wisdom huomauttaa, että kun Moorelta kysyi abstraktimman tai yleisemmän filosofisen kysymyksen (vaikkapa ajan luonteesta), hän vastasi käsittelemällä esimerkkejä samantyyppisistä lausumista. Mooren konkreettinen käänne vaikutti hyvin vahvasti Wisdomin omaan filosofiaan.

Toinen järkyttävä muutos filosofiassa oli jo tapahtunut Bertrand Russellin (1872–1970) filosofian myötä, jonka mukaan filosofiset ongelmat sekä filosofian metodit oli mahdollista pelkistää tyhjentävästi logiikan ongelmiksi. Vallankumouksellista Russellin ajattelussa oli se, että filosofit, jotka aiemmin luulivat harjoittavansa metafysiikkaa, jossa pohdittiin vaikkapa materian olemassaoloa, huomasivat yhtäkkiä kysymystensä muuttuneen logiikan pulmiksi. Wisdom kuvailee käännettä kirjavin sanankääntein: ”Vanhan koulun filosofit katselivat metafysiikkansa nopeaa muutosta järkyttyneinä, mutta olivat voimattomia haastamaan tätä muutosta: todellisuuden luonteen sijaan he löysivät itsensä analysoimassa pikkutarkasti propositioiden rakenteita ja sanojen merkityksiä⁵. Wisdom itse kuului nuorempaan polveen, joka löi kättä pragmatistien kanssa perinteisen metafysiikan raunioilla.

Kielellinen käänne filosofiassa priorisoi loogisten fiktioiden ja rakenteiden analyysia, mutta tässä oli omat pulmansa. Siinä missä loogikot tutkivat kieltä selvittääkseen abstraktien propositioiden rakenteita, sanojen käytön tutkimisesta itsestään tuli tutkimuksen kohde kielellisen käänteen seuraavassa vaiheessa:

”Kun filosofiaa ei enää kuvailla abstraktioiden fysiikkana, johon sanojen käytön tutkimus voi tuoda selkeyttä, vaan itsessään sanojen käytön tutkimuksena, filosofit vapautetaan yrityksistä nähdä merkitysisältöjä, jotka muuttuvat aina vain utuisemmiksi, kun niitä yrittää tarkastella – he voivat silloin keskittyä tarkastelemaan sanojen käyttöä, mitä kuka tahansa tarpeeksi kärsivällinen voi harrastaa.”⁶

On hyvin kuvaavaa, että Wisdom viittaa kielellisen käänteen kuvauksessaan kärsivällisyyteen. Kärsivällinen tapausten analyysi korvasi hänen omassa arkikielen filosofiassaan Russellin vaatimuksen tyhjentävien loogisten analyysien ekvivalenssien eksaktiudesta. Wisdomin 60-luvulla esittämässä kuvauksissa 1900-luvun alun metafysiikan murroksesta sekä logiikan ja arkikielen filosofian historiallisista vaiheista on Mooren konkreettisen käänteen lisäksi nähtävissä paljon vaikutteita myös Wittgensteinin myöhäisestä filosofiasta. Filosofia oli Wisdomille lähempänä terapiaa tai kotitöitä, kuin fysiikan metodeja⁷.

Elämän tarkoitus

Wisdomin arkikielen analyysit olivat kärsivällisiä ajatelmia, jotka painottivat esimerkkejä. Hän palaa kirjoituksissaan ajoittain teemaan, jota hän kutsuu ”metafysiikan ongelmalliseksi kuvioksi”⁸. Esimerkkinä kuviosta voidaan mainita hänen esseensä ”The Meanings of the Questions of Life”, jossa hän väittää, että vaikka kysymykset elämän tarkoituksesta voivat olla jollain tavoin merkityksettömiä, niiden tutkiminen ei sitä ole. Samalla hän kiertää analyttisen filosofian pahimpia reduktiivisia sudenkuoppia ja tekee pesäeroa Wittgensteinin filosofiaan.

Kysymykset elämän tarkoituksesta muuttuvat ennemmin tai myöhemmin absurdeiksi. Wisdom vertaa niitä pienten lasten joskus käyttämään metodiin, jossa samaa kysymystä toistetaan yhä uudelleen:

”Jos kysytään yhä uudelleen ’Mikä kannattelee tätä?’, on kysymyksiin mahdollista vastata mielekkäästi. Mikä esimerkiksi kannattelee korttitalon ylintä korttia? Sen alla olevat kortit, joita kannattelevat puolestaan niiden alla olevat kortit. Mikä kannattelee kaikkia näitä kortteja? Pöytä. Mikä kannattelee pöytää? Lattia ja maa. Mutta kysymys ’Mikä kannattelee kaikkia asioita, aivan kaikkia?’ on erilainen. Se on absurdi tai mieletön, kuten kysymys ’Mikä on suurempi kuin maailman suurin asia?’ on mieletön.”⁹

Wisdom huomauttaa, että jälkimmäisen kaltaisesta kysymyksestä käy ilmi, että kun kysytään, mikä kannattelee asioita A, B ja C, kysymykseen voi ilmeisesti vastata vain vastaamalla jotain muuta kuin ”A”, ”B” tai ”C”. Siihen ei voi kuitenkaan vastata esimerkiksi ”D”, jos A, B ja C on kaikki mitä on olemassa. Siinä tapauksessa D ei ole vaihtoehto lainkaan ja kysymyksen muoto paljastuu absurdiksi. Näin käy, kun kysytään, mikä on aivan kaiken tarkoitus: vastaaja ei voi tietenkään viitata aivan kaiken ulkopuolelle ja vastata näin kysymykseen, vaikka kysyjä tällaista vastausta voikin odottaa.

Wisdomin arkisemmat esimerkit näyttävät, ettei tämännäyttöinen kysely ole kuitenkaan aina mieletöntä. On aivan tavallista kysyä ”Mitä tämä merkitsee?” ja odottaa vastaukseksi jotain muuta kuin ”tämä”. Jos poliisi saapuu pysäyttämään tappelua ja kysyy ”Mitä tämä merkitsee?”, hän ei odota vastausta ”Se on tappelu”. Hän kyllä tietää sen ja haluaa tietää, mistä tappelu johtuu tai mikä tappelua edelsi. Liikennemerkkiä kummas-televa ei myöskään halua vastaukseksi ”Se on liikennemerkki”, kun hän kysyy ”Mitä tämä merkitsee?”. Hän haluaa tietää, mihin merkki viittaa. Kun lääkäri katsoo potilaansa ihottumaa ja kysyy ”Mitä tämä merkitsee?”, ”Tämä on ihottuma” ei ole käypä vastaus. Kysymys elämän tarkoituksesta on erilainen, koska se voi pitää sisällään jopa kysymyksen ”Mikä on kaiken elämän ja elämän jälkeisen elämän tarkoitus?”, jos kyselijä päättää näin kysymystään täsmentää.

Kun joku kysyy ”Mikä on kaiken elämän tarkoitus?”, hän ei kuitenkaan yleensä halua kuulla listaa tai muunlaista kaavamaisista vastausta¹⁰. Kuolevaiset eivät voi kysymykseen vastata, koska he näkevät kaikkeudesta vain pienen osan. Kysymys on keskustelunavaus, joka voi

**”*Filosofisia tutkimuksia* (1953)
lukiessa lukija huomaa pian,
että esimerkkien läpikäymisen
tarkoitus näyttää olevan esi-
merkkien läpi käyminen.”**

auttaa löytämään osan vastauksista, apua kiperään tilanteeseen tai jonka avulla voi vaikka tunnistaa, että kysymyksen muoto on omituinen. Voimme alkaa etsiä vastauksia yksinkertaisempiin kysymyksiin, mutta törmäämme ongelmiin, jos päädyimme luulemaan, että sanoilla voi tehdä enemmän, kuin niillä voi todellisuudessa tehdä. Tämä oli myös Wisdomin kollegan ja ystävän Mooren huolena, ja Wisdom ratkaisi pulman omalla tavallaan.

Esseessään ”A Feature of Wittgenstein’s Technique” Wisdom kommentoi metafysiikkaa ja esimerkkien tai analogiain avulla ajattelua:

”Uskon, että jos käsittelemme metafysikoiden vilttejä lausumia emmekä pyydä heitä määrittelemään termejään, vaan pyydämme heitä esittämään esimerkkejä tapauksista, joihin he viittaavat ja eivät viittaa, heidän esittämänsä lausumat eivät enää vaikuta selkeästi epätoivuisilta tai salamyhkäisiltä totuuksilta tai teennäiseltä hölynpölyltä. Sen sijaan ne vaikuttavat usein epäselvästi esitetyiltä yrityksiltä tuoda tietoomme tiettyjä ei täysin tunnistettavia ja silti tuttuja piirteitä tavoista, joilla eri tyyppisiä kysymyksiä yritetään selvittää.”¹¹

Wittgenstein puhui Wisdomin mukaan usein filosofien halusta muodostaa määritelmiä ja siitä, että he halveksivat konkreettisia esimerkkejä tai yksittäisten tapausten analyyseja. Wisdom kirjoittaa, että Wittgenstein ei välttämättä halunnut varsinaisesti varoittaa puheillaan filosofeja abstraktin ajattelun vaaroista yleensä, vaan siitä, että usein abstraktit määritelmät sivuuttavat konkreettiset tapauskohtaiset ajatelmät. Se voi puolestaan vaikeuttaa filosofien työtä varsinkin metafysiikassa.

Wittgenstein myös osoitti tämän varsinkin myöhemässä filosofiassaan käymällä läpi esimerkkejä kärsivällisesti tapaus kerrallaan. *Filosofisia tutkimuksia* (1953) lukiessa lukija huomaa pian, että esimerkkien läpikäymisen tarkoitus näyttää olevan esimerkkien läpi käyminen. Jos niin ei tee ja luottaa vain kaavamaisiin määritelmiin, ei voi saada otetta Wittgensteinin tavasta tehdä filosofiaa.

Deduktiivinen ja tapauskohtainen päättely

Wisdom kertoo vuonna 1957 Virginian yliopistossa pitämiinsä luentoihin perustuvassa kirjassaan *Proof and Explanation* (1991), että hänen filosofin uransa on jakautunut kahteen osaan. Uransa ensimmäisessä vaiheessa hän ja monet hänen kollegoistaan halusivat osoittaa, että usein filosofiset kysymykset eivät ole ratkaistavissa, koska kysymys ei ole aidosti kysymys tai sen synnyttänyttä kiistaa ei ole olemassakaan. Uransa toisessa vaiheessa hänen lähestymistapansa muuttui huomattavasti. Hän halusi osoittaa, että filosofiset kysymykset eivät näytä ratkeavan siksi, koska niitä kyetä järjen avulla ratkaisemaan, vaan juuri siksi, koska järjellisiä ratkaisuja kyetään esittämään ja järjelliset ratkaisut purevat niihin: jos voisimme vaieta siitä, mistä ei voi puhua, tällaista ongelmaa ei syntyisi¹². Ajatus voi kuulostaa arvoitukselliselta, mutta Wisdom kirjoittaa siitä varsin selkeästi:

”On tilanteita (joista olemme nähneet paljon esimerkkejä), jolloin ymmärrys ja järki epäonnistuvat, ja vaikuttaa siltä, ettei kysymystä ole lainkaan olemassa. Nämä tilanteet voivat johtua monesta asiasta: ehkä

”Kaikki päättely siis palaa Wisdomin mielestä takaisin tapauskohtaiseen ajatteluun.”

emme täysin ymmärrä, kuinka kysymys tulee esittää, kuinka lause tulee esittää, kuinka kysymys tulee ymmärtää, mitä lauseen ymmärtäminen tarkoittaa, kuinka kysymykseen tulisi vastata tai kuinka lause tulee perustella tai todistaa.”¹³

Tärkein syy ongelmiin oli Wisdomin mielestä kuitenkin se, että filosofiassa deduktiivista päättelyä arvostetaan yleensä enemmän kuin tapauskohtaista tai analogiain avulla tehtyjä päätelmiä. Hänen mielestään ei ollut mitään varsinaista syytä, jonka johdosta tapauskohtaiseen perusteluun pohjaava argumentti olisi heikompi kuin deduktiivinen perustelu:

”[E]mme tietenkään kykene toteuttamaan täydellistä tapauskohtaista proseduuria. Siksi saatamme olettaa, että deduktio on huomattavasti parempi tapa suorittaa perustelu kuin tapauskohtainen perustelu. Mutta siinä tapauksessa emme huomioisi, että deduktiivinen argumentti tuottaa johtopäätökselle perustelun vain siinä määrin, kuin premissi on perusteltu. Premissin perustelu nojaa lopulta tapauksiin, ja vain siihen rajalliseen määrään tapauksia, jotka on siihen mennessä käsitelty. Näin ollen deduktiivinen argumentti ei oikeastaan tuota vahvempaa perustelua johtopäätökselle kuin tapauskohtainen perustelu, joka käsittelee samaa rajallista määrää tapauksia.”¹⁴

Kaikki päättely siis palaa Wisdomin mielestä takaisin tapauskohtaiseen ajatteluun. Kaikki tapauskohtainen ajattelu ei luonnollisesti ole välttämättä hyvää filosofiaa, mutta kun Wisdomin luennolla kysyttiin, kuinka opiskelijat voivat erottaa hyvän ja huonon tapauskohtaisen

päättelyn, Wisdom vastasi nopeasti: tapauskohtaisella proseduurilla¹⁵.

Wisdomin väitteellä on lukuisia implikaatioita, joista monet lienevät tuttuja kaikille, jotka ovat istuneet logiikan peruskurssilla. Kaikkia näitä ei voi käydä läpi näin lyhyessä tekstissä, mutta pari niistä voi pikaisesti luonnostella. Wisdom perusteli huoltaan deduktiivisen päättelyn yliarvostuksesta arkikielen filosofiassa käyttämällä analogiaa. Jos opettaisimme oppilaan listaamaan lukusanoja niiden oikeassa järjestyksessä, hän sanoisi, muttemme opettaisi häntä laskemaan niillä mitään reaali-maailmassa ja opettaisimme hänet myös käyttämään kertotaulua, hän kykenisi suorittamaan monia matemaattisia laskutoimituksia, muttei hän osaisi oikeastaan laskea mitään. Eli oppilas osaisi jossain mielessä matematiikkaa, muttei hän toisaalta ymmärtäisi tai osaisi matematiikkaa lainkaan. Wisdom käyttää Wittgensteinin termiä ”perheyhtäläisyys” hyvin säästeliäästi, muttei liene väärin sanoa, ettei oppilas oppisi näitä tuntemaan pelkkien abstraktioiden avulla.

Toinen kiintoisa implikaatio, jonka Wisdom mainitsee vain ohimennen on, että koska filosofian kysymyksiä ei voi redusoida logiikan kysymyksiksi, on kysymyksiin vastaamisen tavoilla oma historiansa¹⁶. Wisdom kutsuu huomiotaan metaforaksi, mutta sitä voidaan pitää metaforana vain tietyin varauksin. Hän kuvittelee tilanteen, jossa sama kysymys esitetään samoin sanankääntein useaan kertaan, mutta kyselyn proseduurit muuttuvat selvästi sen edetessä. Esimerkkinä tässä voidaan pitää vaikkapa yllämainittua kyselyä korttitalosta: korttitalon ylintä korttia kannattelevat toiset kortit, kaikkia kortteja pöytä, pöytää lattia ja maa ja niin edelleen. Vaikka kysymyksen muoto pysyy samana, jossain vaiheessa vastaajan täytyy muuttaa

tapaansa vastata. Korttien ja pöytien kanssa on helppo tarkastella ympäristöään, mutta lopulta vastauksen täytyy kääntyä tarkastelemaan kysymyksensä itsensä merkitystä – kysymys muuttuu joko kysymykseksi sanoista tai metafysiikaksi. Akateemisissa argumentoinnissa puolestaan eritellään usein erilaisia argumentatiivisia skeemoja, joita määrittävät tieteen konventiot: joissain tapauksissa tilastollinen argumentti on sopivampi kuin vaikkapa kausaaliset argumentit tai haastattelututkimuksiin perustuvat argumentit¹⁷. Myös näillä tieteen metodeilla on oma historiansa.

Wisdom ei varsinaisesti ehdottanut kielifilosofissa työssään ihmistieteiden historiallista käännettä, mutta on helppo nähdä, kuinka ehdotuksen voisi hänen työstään johtaa. Hänen huolenaiheensa on se, että vaikka napakka dedusoiu abstrakti vastaus filosofiseen kysymykseen voi vaikuttaa vahvemmalta, tapausten käsittely voi aivan hyvin johtaa yhtä vahvaan perusteluun. Tämä ei ole sinänsä ongelma, mutta jos uskomme deduktion yliveritaisuuteen, voi olla, että päädyimme tekemään sanoilla jotain muuta, kuin luulimme tekevämme tai alamme vaatia sanoilta enemmän, kuin ne voivat tehdä hyväksemme. Pahimmassa tapauksessa päädyimme vain pyörittelemään teoreettisia määritelmiä kuin Wisdomin esimerkin matematiikan oppilas ja luulemme samalla tekevämme jotain substantiaalisempaa¹⁸.

Lopuksi

Wisdom saattaa vaikuttaa nykyisin yhtä vanhanaikaiselta ajattelijalta kuin McTaggart oli 1920-luvulla. Hänen paikkaansa filosofian historiassa voi olla myös vaikeahko hahmottaa. Hänet tunnettiin pitkään Wittgensteinin filosofian tulkina, vaikei hänen oma filosofiansa ollut aina uskollista Wittgensteinin ajattelulle. Koska Wittgenstein julkaisi vähän ja monet hänen kirjoituksistaan ilmestyivät varsin hitaasti, tiedonjanoiset filosofian opiskelijat kääntyivät usein hänen aikalaistensa pariin oppiakseen lisää hänen metodeistaan. Häntä voidaankin pitää Wittgensteinin seuraajana sekä kriitikkona, joka jatkoi hänen työtään yllättäviin suuntiin. Varsinkin tapauskohtaisessa päättelyssä ja hänen analogiain kautta ajattelussaan näkyy selvä vaikutus Wittgensteinin myöhäisestä filosofiasta sekä Wittgensteinia pitkään askarruttanut ajatus siitä, että *propositio* ei voi samalla sekä osoittaa että eksplisiittisesti ilmaista samaa asiaa¹⁹.

Wisdomin vaikutus näkyy myös vahvasti argumentaation teoriassa. Stephen Toulmin (1922–2009) kiittää Wisdomia kirjansa *Argumentit. Luonne ja käyttö* (1958) esipuheessa ja viittaa siinä Wisdomin luentoisiin Cambridgeissä 1946–1947 sekä hänen Gifford-luentoihinsa 1948–1950. Valitettavasti näitä luentoja ei ole koskaan julkaistu, ja varsinkin Gifford-luentojen puuttuminen on harmistuttanut Toulminin lisäksi monia filosofian opiskelijoita. Toulmin esitti harmistuksensa jo 1957 eikä Aberdeenista ole sen jälkeen kiirinyt uutisia, joten luentoja tuskin julkaistaan koskaan.

Toulminin informaalin päättelyn puolustuspuheessa Wisdomin vaikutus on ehkä vahvimmillaan, kun Toulmin puhuu enemmän tai vähemmän häilyvistä käsitteistä kuten ”*muodosta* logiikassa” ja siitä, että logiikan ”täytyy väistämättä pyrkiä historiallisemmaksi”²⁰. Wisdom puhui myös usein siitä, että meidän pitäisi onnistua saamaan ote (*grasp*) filosofisista kysymyksistä sekä ote siitä, kuinka niihin vastaaminen tai vastaamatta jättäminen tulee käsittää. Toulminin informaalin päättelyn argumentointimalli, kenttäriippuvuuden käsitteen käyttö sekä jääräpäinen vaatimus siitä, että filosofisilla kysymyksillä ja metodeilla on oma spesifi historiansa kertovat Wisdomin jättämästä jäljestä filosofian historiaan.

Viitteet

- 1 Wisdom 1965, 58.
- 2 Sama, 60.
- 3 Sama, 83.
- 4 Sama, 84.
- 5 Sama, 61.
- 6 Sama, 63.
- 7 Wittgenstein 1999, §133.
- 8 Wisdom 1965, 65.
- 9 Sama, 38–39.
- 10 Monty Python käytti samanlaista humoristista huomiota elokuvassa *Monty Python's The Meaning of Life* (1983), jonka lopussa Michael Palinin esittämä kuuluttaja kertoo katsojille elämän tarkoituksen listamuodossa: ”Yritä olla kiltti ihmisille, vältä rasvaa, lue silloin tällöin hyvä kirja, käy toisinaan kävelyllä ja elä rauhassa yhdessä muita uskontoja ja kansoja edustavien ihmisten kanssa”.
- 11 Wisdom 1965, 101–102.
- 12 Ks. Numminen 2011, 100.
- 13 Wisdom 1991, 103.
- 14 Sama, 106–107.
- 15 Sama, 144.
- 16 Sama, 190.
- 17 Ks. Zarefsky 2019, 107–129.
- 18 Logiikkaan vetoaminen varsinkin verkkokeskusteluissa saa joskus jopa maagisen ajattelun piirteitä. Ks. McCrea 2019.
- 19 Ks. McGuinness 2005, 251.
- 20 Toulmin 2003, 63 et passim, 325.

Kirjallisuus

- McGuinness, Brian, *Young Wittgenstein. Wittgenstein's Life, 1889–1921*. Clarendon Press, Oxford 2005.
- McCrea, Aisling, The magical thinking of guys who love logic. *The Outline*, 15.2.2019. Verkossa: theoutline.com/post/7083/the-magical-thinking-of-guys-who-love-logic.
- Numminen, M. A., Ludwig Wittgensteinin *Traktatuksen* ensimmäinen lause. *niin & näin* 1/2011, 99–100.
- Toulmin, Stephen, *Argumentit. Luonne ja käyttö* (Uses of Argument, 1958). Suom. Tapani Kilpeläinen. niin & näin, Tampere 2015.
- Wisdom, John, *Paradox and Discovery*. Basil Blackwell, Oxford 1965.
- Wisdom, John, *Proof and Explanation*. Toim. Stephen F. Barker. University Press of America, Lanham 1991.
- Wittgenstein, Ludwig, *Filosofisia tutkimuksia*. (1953). Suom. Heikki Nyman. WSOY, Helsinki 1999.
- Zarefsky, David, *The Practice of Argumentation. Effective Reasoning in Communication*. Cambridge University Press, Cambridge 2019.